

UNIVERSITI PUTRA MALAYSIA

**PERSEPSI DAN PENERIMAAN PERKEMBANGAN
SENI KHAT ISLAMI DAN PENA KHAT DALAM MASYARAKAT
MALAYSIA**

ABDUL RAHMAN B HJ.CHIK TAJUDDIN

FRSB 2003 1

**PERSEPSI DAN PENERIMAAN PERKEMBANGAN SENI KHAT ISLAMI DAN
PENA KHAT DALAM MASYARAKAT MALAYSIA**

ABDUL RAHMAN B HJ. CHIK TAJUDDIN

**MASTER SAINS
UNIVERSITI PUTRA MALAYSIA**

2003

**PERSEPSI DAN PENERIMAAN PERKEMBANGAN SENI KHAT ISLAMI DAN
PENA KHAT DALAM MASYARAKAT MALAYSIA**

Oleh

ABDUL RAHMAN B HJ. CHIK TAJUDDIN

**Tesis ini Dikemukakan Kepada Sekolah Pengajian Siswazah, Universiti Putra
Malaysia, Sebagai Memenuhi Keperluan untuk Ijazah Master Sains**

Julai 2003

DEDIKASI

Keampunan serta kurniaan taufik dan hidayat...,

ALLAH

Ku

**tadara'kan ke hadarat
ALLAH 'AZZAWAJALLA**

untuk

**Diriku,
Guru-guruku,
Ibu-Bapaku,
Nenek-Moyangku,**

Isteriku,

**Zuriatku,
MUHAMMAD FARREID RADZEIN
MUHAMMAD FARREIS SYEMEIZ
Keluargaku,**

**Sahabat Handaiku,
Murid-muridku,
Seluruh kaum
Muslimin
Dan**

**Muslimat
AMIN YA RA'BBAL'ALAMIN WAYA MUJIBAS'SAI'LIN.**

Abstrak tesis yang dikemukakan kepada Senat Universiti Putra Malaysia sebagai memenuhi keperluan untuk ijazah Master Sains

**PERSEPSI DAN PENERIMAAN PERKEMBANGAN SENI KHAT ISLAMI DAN
PENA KHAT DALAM MASYARAKAT MALAYSIA**

Oleh

ABDUL RAHMAN B HJ. CHIK TAJUDDIN

Julai 2003

Pengerusi: Mustafa Kamal Mohd. Shariff, Ph.D.

Fakulti: Rekabentuk dan Senibina

Tesis ini merupakan kajian yang memfokuskan persepsi dan penerimaan Masyarakat Islam Malaysia terhadap seni khat Islami dan pena khat di Malaysia. Kaedah yang digunakan dalam kajian ini adalah secara kualitatif (temu bual dan kepustakaan) dan secara kuantitatif (soal-selidik dan persampelan). Hasil penyelidikan ini dapat membantu mengumpulkan data serta menganalisisnya demi mengutarakan hujah hujah dan jawapan yang tepat serta berfaedah. Hasil kajian ini mendapati bahawa di kalangan masyarakat Islam Malaysia mereka berpengetahuan tentang bentuk kesenian ini. Walau bagaimanapun, secara keseluruhannya seni khat Islami sudah berkembang tetapi belum mencapai tahap yang memuaskan dan tidak digunakan secara meluas, puncanya ialah

dasar pelajaran negara yang tidak lagi mengambil berat terhadap penggunaan mata pelajaran ini dalam kurikulum sekolah dan masyarakat amnya.

Kajian ini juga menunjukkan bahawa pada masa ini ada di antaranya pihak-pihak seperti Persatuan Seni Khat Kebangsaan dan Persatuan Seni Khat di peringkat negeri memperbaharui azam dan berusaha gigih menjalankan aktiviti yang berterusan terhadap bidang keilmuan ini. Usaha perlu ditingkatkan lagi untuk memelihara penggunaan seni tulisan khat dan tindakan pihak-pihak tertentu seperti Kementerian Pendidikan Malaysia sangatlah diharapkan agar turut menyokong sepenuhnya usaha serta memainkan peranan dalam memperkembangkan penggunaan seni tulisan khat jawi terus hidup, terutamanya di kalangan generasi muda. Hasil dapatan daripada kajian ini diharapkan agar pihak berkuasa dan agensi-agensi dapat memelihara, memartabatkan serta menggalakkan perkembangan seni khat Islami menjadi warisan serta khazanah berharga buat seluruh umat Islam khususnya di Malaysia dan Nusantara.

Abstract of thesis presented to the Senate of University Putra Malaysia in fulfilment
of the requirement for the degree of Master of Science

**PERCEPTION AND ACCEPTANCE THE DEVELOPMENT OF THE ISLAMIC
ART OF CALLIGRAPHY AND CALLIGRAPHIC PEN OF MALAYSIAN
COMMUNITY**

By

ABDUL RAHMAN B HJ. CHIK TAJUDDIN

July 2003

Chairman: Mustafa Kamal Mohd. Shariff, Ph.D.

Faculty: Design and Architecture

This study deals with the perception and acceptance of Malaysian Islamic community towards the Islamic art of calligraphy and calligraphic pen in Malaysia. This study employed the qualitative (interviews and literature search) and quantitative (questionnaire and sampling) methods. This was done to strengthen the findings and provide a better support to the conclusion. The study found that the Malaysian Islamic community is knowledgeable about this art form. Nevertheless, it has not been used more widely due to several constrains such as a lack of policy towards its use in school curriculum and in public places. The study also noted that there is, currently, a renewed interest in this art due to persistent activities by groups such as the Persatuan Seni Khat Kebangsaan and its

sister associations at the state levels. More efforts should be devoted to promoting this and the Ministry of Education can play a positive role in promoting its use among the younger generation of Malaysians. It is hoped that the results of this study can be utilised by the relevant authorities and agencies to preserve, uplift and encourage the development of Islamic art of calligraphy as an important Islamic heritage here and within the region.

PENGHARGAAN

Bismi' Llāhi'r-Rahmāni'r-Rahīm

Dengan nama Allah Yang Maha Pemurah lagi maha Mengasihani. Segala puji bagi Allah yang menunjukkan zat-Nya yang maha tinggi berkeliling masa dan berganti-ganti umur dan memuliakan ia manusia anak cucu Adam dengan cahaya akalNya atas sekalian makhluk yang lain. Maka sesetengah mereka itu ada yang rugi dan ada yang beruntung, atas sekira-kira yang dikehendaki oleh-Nya daripada usaha dan ikhtiar. Rahmat dan sejahtera daripada Allah kepada sebaik-baik makhluk penghulu kita Nabi Muhammad (s.a.w) yang telah diangkat menjadi pesuruh kerana Allah (s.w.t) mengasihani bagi sekalian alam. Maka ia menjadi pilihan Allah (s.w.t). Rahmat dan sejahtera kepada keluarga dan sahabatnya dan ikutan yang telah mengikut mereka, serta kebajikan sepanjang masa hingga sampai hari berdiri sekalian makhluk bagi negeri yang tetap tempat kesudahan.

Pertama sekali penulis ingin merafakkan setinggi-tinggi kesyukurannya kepada Allah (s.w.t) di atas limpah kurnia-Nya dan kasih sayang-Nya serta dengan pemberian taufik serta hidayah-Nya dapat penulis membuat sedikit penyelidikan dan menulis tentang seni Islami yang dikagumi keindahannya serta sukar ditandingi, bertajuk **Persepsi dan Penerimaan Perkembangan Seni Khat Islami dan Pena Khat dalam Masyarakat Malaysia.**

Dalam usaha menyiapkan tesis ini, saya mengucapkan ribuan terima-kasih atas kerjasama daripada pelbagai pihak mendapat maklumat serta bimbingan yang bermakna sepanjang penyelidikan ini dijalankan, sama ada orang perseorangan atau khalayak. Tanpa bantuan, nasihat serta pertolongan yang diberikan, tidaklah dapat saya menyiapkan tesis ini sebaik mungkin. Segala budi baik itu tidak terbalas oleh saya. Hanya Allah (s.w.t.) jua yang memberi rahmat dan membalas segala budi baik mereka.

Oleh itu, sewajarnya saya menyampaikan penghargaan dan terima kasih yang setinggi-tingginya dan setulus-tulusnya kepada Prof. Madya Dr. Mustafa Kamal Mohd. Shariff pembimbing pertama, Dr.Samsina Hj. Abdul Rahman, pembimbing kedua dan, Prof. Madya Dr. H.M. Bukhari Lubis, pembimbing ketiga, yang penuh dedikasi, kesungguhan, bertanggungjawab, sabar memberikan bimbingan, tunjuk ajar dan kritikan membina sehingga memantapkan penulisan tesis ilmiah ini. Sikap terbuka, perihatin, pengorbanan, perasaan tanggungjawab yang cukup besar ertinya sebagai pembimbing, sementara sumbangan ilmiah mereka itu merupakan satu mutiara besar dalam penyusunan tesis ini sehingga dapat diselesaikan dengan baik.

Tidak lupa juga ucapan terima kasih yang tidak terhingga kepada Prof. Madya Dr. Noorizan Mohammed sebagai penyelaras siswasah, Fakulti Rekabentuk dan Senibina, Universiti Putra Malaysia, yang sentiasa memberi dorongan moral serta perhatian besar terhadap perkembangan dan peningkatan program penyelidikan.

Ucapan terima kasih juga kepada pensyarah, kakitangan Fakulti Rekabentuk dan Senibina yang terlibat secara langsung ataupun tidak.

Rakaman terima kasih saya tujukan khas kepada tokoh-seni khat seperti Ustaz Yusof Abu Bakar, Ustaz Jainal Sakiban, Ustaz Halias Abu Bakar, Ustaz Wan Abdullah Wan Puteh dan Tuan Sayed Mahdzar Sayed Sedek al-Sahab yang sudi meluangkan masa serta memberi bantuan ketika sesi soal-jawab dan temubual dijalankan.

Saya juga ingin mengucapkan ribuan terima kasih kepada semua kakitangan yang terlibat dengan kemudahan yang diberikan dalam memanfaatkan fasiliti yang ada serta layanan yang sangat memuaskan semasa kajian dijalankan di Maktab Perguruan Islam, Bangi; Institut Bahasa Melayu Malaysia, Lembah Pantai, Kuala Lumpur; Maktab Perguruan Kota Raja, Besut, Terengganu; Maktab Perguruan Batu Rakit, Kuala Terengganu; Jabatan Hal-ehwal Agama Islam Terengganu; Jabatan Hal-ehwal Agama Islam Wilayah Persekutuan; Sekolah Menengah Kebangsaan Yaakob Latif, Kuala Lumpur; Sekolah Menengah Kebangsaan Chocrane, Kuala Lumpur; Sekolah Menengah Kebangsaan Agama Kuala Lumpur; Sekolah Menengah Agama Rawang, Selangor; Sekolah Menengah Kebangsaan Tengku Bariah, Kuala Terengganu; Sekolah Menengah Kebangsaan Sultan Mansor, Kuala Terengganu; Sekolah Menengah Agama (Atas) Sultan Zainal Abidin Kuala Terengganu; Sekolah Menengah Agama Syeikh Abdul Malik, Kuala Terengganu; Madrasah Al-Islamiah, Kuala Terengganu; Madrasah Tahfiz Al-Qur'an,

Kuala Terengganu; Syarikat At Taqaddum Sdn. Bhd., Kuala Lumpur; Syarikat Cera Khat Sdn. Bhd., Kuala Lumpur; Yazs Enterprise Sdn. Bhd., Kuala Terengganu; dan Syarikat Sq design Sdn. Bhd., Kuala Terengganu; Mereka sudi bekerjasama dalam proses mengumpulkan data-data soal-selidik semasa penyelidikan dijalankan.

Terima kasih juga kepada semua kakitangan yang terlibat atas kesediaan mereka memenuhi harapan dan meringankan beban saya semasa mendapatkan sumber rujukan di Perpustakaan Peringatan Za'aba, Muzium Seni Asia dan Pusat Kebudayaan Universiti Malaya; Perpustakaan Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya; Bahagian Penyelidikan dan Perpustakaan Arkib Negara; Bahagian Penyelidikan Arkib, UPM, dan Perpustakaan Universiti Putra; Perpustakaan Fakulti Senilukis dan Senireka, dan Perpustakaan Tun Abdul Razak, Universiti Institut Teknologi Mara; Institut Tamadun dan Alam Melayu (ATMA) dan Jabatan Persuratan Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia; Perpustakaan Negara; Muzium Kesenian Islam Kuala Lumpur; dan Persatuan Seni Khat Kebangsaan (PSKK).

Sejambak kasih saya ucapkan kepada ahli keluarga saya, terutama isteri, ibu yang banyak memberi dorongan moral dan material serta diiringi dengan doa, begitu juga dengan abang, penuntut, serta anak-anak. Segala jasa mereka itu hanya Allah (s.w.t) jua yang dapat membalasnya.

Abdul Rahman b. Hj. Chik Tajuddin
N0. 2, Lot 518, Jalan Teluk Gadong
Kecil, 41250 Klang.

15 Jun 2003 T.M.
Selangor, _____
14 Rabiulakhir 1424 T.H.

Saya mengesahkan bahawa Jawatankuasa Pemeriksa bagi Abdul Rahman Hj.Chik Tajuddin telah mengadakan pemeriksaan akhir pada 31 Julai 2003 untuk menilai tesis Master Sains beliau yang bertajuk “Persepsi dan Penerimaan Perkembangan Seni Khat Islami dan Pena Khat dalam Masyarakat Malaysia” mengikut Akta Universiti Pertanian Malaysia (Ijazah Lanjutan) 1980 dan Peraturan-Peraturan Universiti Pertanian Malaysia (Ijazah Lanjutan) peraturan 1981. Jawatankuasa Pemeriksa memperakukan bahawa calon ini layak dianugerahi ijazah tersebut. Anggota Jawatankuasa Pemeriksa adalah seperti berikut:

MOHD. NASIR BAHARUDDIN

Pensyarah
Fakulti Rekabentuk dan Senibina
Universiti Putra Malaysia
(Pengerusi)

MUSTAFA KAMAL MOHD. SHARIFF, Ph.D.

Profesor Madya
Fakulti Rekabentuk dan Senibina
Universiti Putra Malaysia
(Ahli)

SAMSINA HJ. ABDUL RAHMAN, Ph.D.

Pensyarah
Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi
Universiti Putra Malaysia
(Ahli)

H.M. BUKHARI LUBIS, Ph.D.

Profesor Madya
Fakulti Bahasa
Universiti Pendidikan Sultan Idris Malaysia
(Ahli)

GULAM RUSUL RAHMAT ALI, Ph.D.

Profesor/Timbangan Dekan
Sekolah Pengajian Siswazah
Universiti Putra Malaysia

Tarikh: 29 OCT 2003

Tesis ini telah diserahkan kepada Senat Universiti Putra Malaysia dan telah diterima sebagai memenuhi syarat-syarat keperluan untuk ijazah Master Sains. Anggota Jawatankuasa Penyeliaan ialah seperti berikut:

MUSTAFA KAMAL MOHD. SHARIFF, Ph.D.

Profesor Madya
Fakulti Rekabentuk dan Senibina
Universiti Putra Malaysia
(Pengerusi)

SAMSINA HJ. ABDUL RAHMAN, Ph.D.

Pensyarah
Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi
Universiti Putra Malaysia
(Ahli)

H.M. BUKHARI LUBIS, Ph.D.

Profesor Madya
Fakulti Bahasa
Universiti Pendidikan Sultan Idris Malaysia
(Ahli)

AINI IDERIS, Ph.D.

Profesor/Dekan
Sekolah Pengajian Siswazah
Universiti Putra Malaysia

Tarikh: **14** NOV 2003

PERAKUAN

Saya mengaku bahawa tesis ini adalah hasil kerja saya yang asli kecuali petikan dan sedutan yang telah diberi penghargaan di dalam tesis. Saya juga mengaku bahawa tesis ini tidak dimajukan untuk ijazah-ijazah lain di Universiti Putra Malaysia atau dipusat pengajian tinggi lain.

Abdul Rahman Hj. Chik Tajuddin

Tarikh : 27 OCT 2003

ISI KANDUNGAN

	Halaman
DEDIKASI	ii
ABSTRAK	iii
ABSTRACT	v
PENGHARGAAN	vii
PENGESAHAN	xii
PERAKUAN	xiv
SENARAI RAJAH	xviii
SENARAI TRANSLITERASI	xxiv
SINGKATAN	xxvi
BAB	
1. PENGENALAN	1
2. PENYATAAN MASALAH	16
2.1 Pengenalan kepada Masalah Kajian	20
2.2 Matlamat	22
2.3 Objektif	22
2.4 Skop Kajian	23
2.5 Kepentingan Kajian	34
2.6 Definisi Istilah	34
3. SOROTAN LITERATUR	36
3.1 Pengertian Seni Khat	36
3.2 Hubungan Seni Khat dengan Pena	51
3.3 Seni Khat Islami dan Pena	66
3.4 Perkembangan Seni Khat Di Dunia Islam	96
4. METODOLOGI KAJIAN	166
4.1 Kerangka Kajian	167
4.2 Kaedah Kualitatif	168
4.2.1 Kajian Sejarah	169
4.2.2 Analisis Dokumen	171
4.2.3 Kajian Perpustakaan	172
4.2.4 Rujukan Beberapa Kajian Masa Lalu (Ulasan Kepustakaan)	175
4.2.5 Persampelan/Informan	178

4.2.6	Alat Pengumpulan Data	179
4.2.7	Analisis Data Kualitatif	181
4.3	Kaedah Kuantitatif	182
4.3.1	Persampelan	183
4.3.2	Alat Pengumpulan Data	184
4.3.3	Analisis Data Kuantitatif	187
5.	PERSEPSI DAN PENERIMAAN PERKEMBANGAN SENI KHAT ISLAMIDAN PENA KHAT DALAM MASYARAKAT MALAYSIA	188
5.1	Perspektif Seni Khat dan Pena Khat Di Malaysia	189
5.2	Sejarah Seni Khat Di Malaysia	205
5.2.1	Penggunaan Seni Khat Dalam Pelbagai Bidang	284
5.2.2	Pena Khat dan Aspek Penggunaannya	279
5.2.3	Jenis-Jenis Mata Pena Khat	297
5.2.4	Dakwat	321
5.2.5	Media dan Permukaan untuk Penulisan Seni Khat	327
5.2.6	Tokoh Tokoh Seni Khat Di Malaysia	377
5.2.7	Jenis-Jenis Seni Khat dan Media Seni Khat Yang Digemari	392
5.2.8	Keputusan dan Perbincangan	404
6.	KESIMPULAN DAN CADANGAN	425
	BIBLIOGRAFI	
	LAMPIRAN	
	BIODATA	

SENARAI RAJAH

Rajah	Halaman
1.1 Salinan surat Nabi Muhammad (s.a.w) yang dikirimkan kepada Kisra, (Penguasa Persia).	8
1.2 Salinan surat Nabi (s.a.w.) yang dikirim kepada al-Munzir ibn Sawa, (Raja Bahrain).	9
1.3 Selembar Mushaf yang dibuat pada akhir abad pertama dan awal abad ke-2H.	10
1.4 Selembar Mushaf yang dinisbahkan kepada Khalifah ‘Uthman ibn ‘Affān.	12
1.5 Tulisan <i>Farisi Nasta’liq</i> yang indah pada sebuah dekorasi floral. Teġs berisi petua al-Iman ‘Ali ibn Abi Ṭhalib.	13
1.6 Contoh halaman al-Qur’an surah al-Baqarah dengan khat <i>Nashki</i> tulisan al-Ustaz H.M. Abdul Rozzaq Muhili.	14
2.1 Menunjukkan batu nisan Malik al-Malik-Salih bermotifkan ukiran flora dan tulisan khat jawi.	28
2.2 Rehal al-Qur’an Turki, abad ke-13M. Diukir oleh Abdul Wahid.	31
3.1 Contoh bentuk tulisan khat <i>Thuluth</i> , surah al-Baqarah ayat 128, pada kelambu kaabah (<i>Kiswah</i>) dengan sulaman timbul benang emas.	38
3.2 Salasilah tulisan khat Arab yang berasal daripada khat <i>Nabaġī</i> menurut versi Barat (Perancis).	62
3.3 Salasilah khat Arab yang sah.	63
3.4 Bentuk-bentuk tulisan khat dinyatakan mengikut abjad A. Kufi B. Thuluth Jali C. Thuluth D. Diwani E. Diwan Jali F. Ijazah G. Riq’ah H. Muhaqqaq I. Nasakh J. Nasta’liq.	71
3.5 Tulisan <i>Bismi’l-lāh</i> dengan bentuk khat <i>Thuluth</i> , oleh Sheikh ‘Abdul al-Aziz al-Rifā‘ī pada tahun 1287 H.	82
3.6 Contoh tulisan <i>Zukhrufiah</i> dengan khat <i>Thuluth Muta’akisah</i> (ma’kus) dalam bentuk kendil. Di bawahnya adalah khat <i>Riq’ah</i> .	83
3.7 Contoh khat bentuk bijana air, yang juga dihasilkan oleh Muhammad Azat. Dengan ayat al-Qur’an yang berbunyi “ <i>Wama alaina ‘llalbalaghulmubin</i> ”.	83
3.8 Gabungan tulisan <i>Basmalah</i> dengan tulisan pengarang, yang dipengaruhi lukisan makhluk bernyawa.	86
3.9 Contoh model animasi gaya Persia, iaitu kelahiran Seni khat Islam semasa, berbentuk harimau.	86
3.10 Contoh tulisan Tughra (<i>mohor</i>), Parsi, abad ke-17M.	87
3.11 Gambaran bentuk lukisan tulisan khat <i>Nasakh</i> dan <i>Diwani</i> , berkalimah syahdah orang sedang bertasyahud.	88
3.12 Al-Basmalah bentuk tulisan <i>Thuluth</i> , gigi huruf sin dipanjangkan, sebagaimana yang diajarkan oleh Rasulullah (s.a.w) kepada sahabat.	91
3.13 Penyebaran kesenian Islam abad ke-7 hingga ke-20.	98

3.14	Kalimah <i>Basmalah</i> dan surah <i>Ikhlaṣ</i> yang ditulis dengan gaya khat <i>Syekasteh</i> .	103
3.15	Lafaz <i>Ilāhī alaiyka itkālī</i> ditulis dalam gaya khat <i>Farsi Mutanazir</i> , pada tahun 1396H.	104
3.16	Menunjukkan ayat <i>Azza man qana'a, azala man tama'a</i> dalam bentuk khat <i>Mukhtazil</i> ditulis oleh khatat Parsi bernama Masykin tahun 1308 H.	105
3.17	Menunjukkan tulisan dengan kalimah <i>Qalan Nabi (s.a.w) 'alaihissallam, Man ṣabara zafara</i> ditulis oleh khatat Amin tahun 1378 H.	106
3.18	Contoh tulisan ayat <i>Bismi 'Llāh</i> dihiasi ruang kosongnya dengan ukiran bunga-bunga seperti bentuk dahan dan dedaun dalam bentuk huruf <i>Kufi</i> .	110
3.19	Contoh hiasan simbol berbentuk burung daripada huruf khat <i>Kufi</i> berbunga.	111
3.20	Contoh hiasan simbol berbentuk burung daripada huruf khat <i>kufi</i> berdaun.	112
3.21	Contoh tulisan khat <i>Kufi</i> pada Zaman pemerintahan Mamluki.	114
3.22	Contoh khat <i>Kufi</i> pada zaman pemerintahan al-Ayyubi.	115
3.23	Sistem Ibn Muqlah, Kanan: <i>Alif</i> bersekala dengan tujuh titik “belah ketupat” yang ditempatkan di hujung ke hujung. Tengah: Standard <i>Alif</i> dan standard lingkaran bulatan. Kiri: Perbandingan ukuran huruf ‘ <i>Ain</i> . Bawah sekali: Huruf-huruf pilihan yang menggambarkan pemasangan sistem tersebut.	128
3.24	Menunjukkan pecahan khat <i>Tumar</i> kepada pelbagai gaya dan jenis.	140
3.25	Menunjukkan pecahan khat <i>Thuluth</i> , khat <i>Aththuluthayn</i> dan khat <i>Thaqil Thuluth</i> kepada pelbagai gaya dan jenis.	141
3.26	Penyebaran tempat-tempat penggunaan gaya-gaya khat Arab di dunia Islam.	143
3.27	Carta menunjukkan masa perkembangan bagi seni khat Islam.	152
3.28	Sebuah peti emas yang dihiasi dengan kesenian Arab bermotifkan bunga-bunga atau flora (<i>floriate</i>), menggunakan teknik ukiran timbul tinggi (<i>high relief engraving</i>) yang berisi contoh tanah makam Nabi Muhammad (s.a.w).	154
3.29	Sebuah peti bersadurkan emas dihiasai dengan kesenian Arab yang bermutu tinggi bermotifkan dedaun (<i>foliate</i>) dan bunga-bunga (<i>floriate</i>) dan tulisan khat berbentuk <i>Nasakh</i> .	156
3.30	Mushaf Uthmani tulisan tangan gaya <i>Kufi</i> .	157
3.31	Menunjukkan cap mohor digunakan oleh Rasulullah (s.a.w) dalam urusan pentadbiran negara.	158
3.32	Menunjukkan sarung pedang Rasulullah (s.a.w) yang berukiran kayu (<i>wood engraving</i>) yang bermotifkan dedaun (<i>foliate</i>) dan bunga-bunga (<i>floriate</i>) menurut kesenian Arab.	159
3.33	Contoh pedang serta sarungnya kepunyaan Rasulullah (s.a.w) yang dihiasi menurut kesenian Arab berukiran logam (<i>steel engraving</i>) yang mempunyai rupa bentuk organik (<i>organic shape</i>).	160
3.34	Contoh pedang Saidina ‘Ali (k.w.) ibn Abi Ṭalib yang digunakan dalam peperangan menentang kaum musyrik.	161

3.35	Contoh dua bilah antaranya ialah pedang Jaafar al-Tayyar (atas) dan pedang Khalid ibn al-Walid (bawah), pedang yang di atas berhiaskan motif dua rupa bentuk bujur (<i>ellipse shape</i>) atau (<i>oblong shape</i>) dan bunga-bunga atau flora (<i>floriate</i>) dan tertulis kalimah khat Arab.	162
3.36	Menunjukkan Pisau Khanjar daripada Parsi, abad ke-18M., bermotifkan bunga-bunga (<i>floriate</i>).	163
3.37	Mangga kunci Kaabah yang diperbuat daripada perak bersepuh emas.	164
4.1	Kerangka kajian	167
5.1	Surat daripada Tengku Abdul Kadir, Raja Muda Petani kepada W.W. Skeat, pada 1317H./1899M., di atas kertas bergaris berukuran 335x210mm.	208
5.2	Kawasan terawal pertapakan Islam di Nusantara.	210
5.3	Menunjukkan arah perkembangan Islam dan tulisan khat di Asia Tenggara.	211
5.4	Surat yang digelar “Termaktub Ternate” daripada Sultan Ternate Iskandar Saifuddin Kaici Raja Laut dihantar kepada Gabenor Besar Matthijs de Haan di Betawi pada 1140H./1727M., di atas kertas termeterai dengan dakwat Hitam.	212
5.5	Contoh Hikayat Parang Puting yang ditulis menggunakan tulisan khat jawi dan gambar di sebelah dihiasi dengan bingkai (jidar) bermotifkan flora dan rupa geometri yang berulang-ulang.	214
5.6	Seni khat gaya <i>Thuluth</i> menghampiri <i>Raihani</i> oleh Muhammad ibn Yusuf al-Bari 1377M.	217
5.7	Batu Bersurat bertulisan khat jawi, Kuala Berang, Terengganu. 702H./1303M.	219
5.8	Batu nisan makam Malik al-Salih terpahat tulisan khat <i>Thuluth</i> dan berukiran corak berbunga Pasai, 1297M.	219
5.9	Batu nisan makam Sultan Muzafar Shah, terpahat tulisan khat dan berukiran corak berbunga yang memerintah Aceh pada tahun 1465-1497M., terletak di kawasan makam Biloy, Aceh.	220
5.10	Batu nisan Fatimah Binti Maimun, di Leran Jawa, bertulis tulisan khat <i>Kufi</i> berbunga 419H./1028M.	220
5.11	Antara ayat-ayat al-Qur’an yang terpahat pada batu nisan makam Sheikh Abdul Kadir Husain al-Yarah, 219H./834M.	221
5.12	Batu nisan Sultan Mansor Shah, Sultan Melaka, terpahat tulisan khat dan ukiran corak berbunga, 1456-1477M.	221
5.13	Batu nisan makam Maulana Abdullah, Ibn Muhammad ibn Abdul Kadir, terpahat tulisan khat <i>Thuluth</i> di Kota Karang, 1407M.. Dipercayai berasal daripada Gujarat atau Parsi 1407M.	222
5.14	Batu nisan makam Maulana Abdul Rahman al-Fasi, terpahat tulisan khat <i>Thuluth</i> , di-Kompleks Teunku di Iboih 1413M.	222
5.15	Batu tersilah Brunei, mencatatkan salasilah kesultanan Brunei, bertulisan khat dan berukiran corak berbunga.	223
5.16	Batu bersurat tercatat nama Sheikh Ahmad Majnu yang terbunuh dalam satu peperangan pada tahun 1535 (tahun Jawa atau tahun Saka bersamaan tahun 1463/64M.).	223

5.17	Pahatan Khat pada sebuah makam berusia tua di kompleks makam Kandang 12, Banda Aceh.	224
5.18	Pahatan khat dan hiasan corak bermotifkan flora terdapat pada batu nisan makam Raja Beruas, Kg. Kota, Beruas, Perak.	224
5.19	Pahatan khat dan hiasan corak bermotifkan flora yang terdapat pada makam Tok subang, Sayong, Perak.	225
5.20	Pahatan khat Arab terdapat pada batu nisan makam tanpa nama Kg. Permatang Pasir, Pekan, Pahang.	225
5.21	Pahatan Khat pada batu nisan makam Raja Fatimah, di Kompleks Makam Ziarat Raja Raden, Pekan, Pahang, 900H./1495M.	226
5.22	Pahatan Khat pada batu nisan makam tanpa nama, kampung Pematang Pasir, Pekan, Pahang.	226
5.23	Pahatan Khat pada batu nisan makam tanpa nama berusia tua, ditemui di Pasai.	227
5.24	Pahatan Khat pada batu nisan makam Sultan Abdul Jamil, di Makam Ziarat, Pekan lama, Pahang, 917H./1511M.	227
5.25	Surat daripada T.S Raffles di Betawi kepada Penembahan Nata Kasuma di Sumenep, Madura pada 1230H./1815M., berdakwat kemas dan berwarna di atas kertas bersaiz 560x480mm.	230
5.26	Surat daripada Yang Dipertuan Muda [Raja Jaafar] di Riau dihantar kepada T.S Rafles di Melaka Pada 1226H./1811M., tertulis di atas kertas Inggeris, termeterai dengan dakwat hitam, 390x317mm.	231
5.27	Menunjukkan Ragam hias berunsurkan “flora” banyak digunakan dalam aktiviti seni ukiran Melayu dan kesenian Islami.	241
5.28	Menunjukkan motif seni Islam (Arabes Islames) bermotif lajur berbentuk bintang dengan gabungan hiasan (<i>ornament</i>) flora.	243
5.29	Ukiran kayu bermotifkan ayat-ayat al-Qur’an dengan khat gaya <i>Thuluth</i> terdapat di kepala tingkat masjid.	244
5.30	Surat daripada Raja Jaafar, Yang Dipertuan Muda Riau kepada C.P.J. Elout di Betavia, 6 August 1820.	258
5.31	Surat Sultan Ahmad daripada Terengganu kepada Baron Van Der Capellen di Batavia, 19 Mac 1824.	261
5.32	Surat Sultan Abdul Jalil Khaliludin daripada Siak kepada Lord Minto, 30 Mei 1811.	262
5.33	Beberapa kesan cap yang berbeza-beza yang mempunyai fungsi lambang kuasa.	263
5.34	Contoh beberapa cap yang bertulis dengan tulisan khat jawi dalam urusan pentadbiran.	264
5.35	Contoh cop mohor berbentuk cincin daripada Kelantan abad ke-14H., yang bertulis dengan tulisan khat jawi dalam urusan pentadbiran.	265

5.36	Pakaian wanita diperbuat daripada songket dan dihiasi dengan tulisan khat.	268
5.37	Kain lemar dari Terengganu dihiasi dengan tulisan khat.	269
5.38	Catan yang menunjukkan tulisan khat abjad-abjad jawi Melayu, cetakan sutera saring mengandungi ciri-ciri identiti peribumi.	269
5.39	Keris Cik Siti Wan Kembang, Kelantan di tulis dengan tulisan khat, awal kurun ke-18.	270
5.40	Ukiran kayu yang menggunakan tulisan khat sebagai motif hiasan terdapat pada dinding rumah tradisional Melayu.	271
5.41	Bentuk tulisan khat yang mudah dibentuk dengan pelbagai gaya yang menarik.	276
5.42	Sebuah iklan jualan sabun Fab dengan gaya <i>Nasakh</i> yang menarik pada sebuah majalah Utusan Qiblat.	277
5.43	Contoh pena daripada bahan logam.	282
5.44	Cara memegang mata pena yang betul semasa menulis.	282
5.45	Cara memegang mata pena yang betul semasa menulis.	283
5.46	Menunjukkan cara yang lebih jelas memegang pena khat.	283
5.47	Bagaimana bahan penulisan tradisional seperti buluh, resam, lidi ijuk, rotan dan kayu diraut untuk menjadikan mata pena.	285
5.48	Belahan di tengah-tengah mata pena untuk memudahkan pengaliran dakwat.	286
5.49	Membentuk lubang kecil di hujung belahan bagi menyimpang dakwat.	287
5.50	Menunjukkan menulis tulisan khat Arab jawi menggunakan mata pena yang potongannya condong ke kanan di mana kadar kecondongannya berbeza mengikut jenis tulisan dengan kadar potongan mata pena yang berbeza.	287
5.51	Kadar condong atau serong mata pena <i>Thuluth</i> , <i>Nasakh</i> , <i>Riq'ah</i> , <i>Diwani</i> dan <i>Farisi</i> yang berbeza-beza daripada pandangan hadapan pena.	289
5.52	Contoh mata pena daripada hadapan.	290
5.53	Contoh mata pena daripada belakang.	291
5.54	Bentuk mata pena di bahagian dasar potongan mata, yang disebut lebar mata pena.	291
5.55	Bentuk hujung mata pena bahagian sebelah kanan yang tinggi rencong.	292
5.56	Bahagian sebelah kanan bahagian mata pena yang rendah.	292
5.57	Kotak pena seorang jurutulis Aceh mengandungi dua bahagian, untuk dakwat hitam dan dakwat merah.	319
5.58	Sebahagian daripada jubin berayat al-Qur'an timbul, figura, flora sebagai motif hiasan, dari Iran, akhir abad ke-13M.	344
5.59	Bentuk ukiran kayu tebuk tembus menggunakan khat dan kerawang sebagai motif hiasan tingkap separa bulatan [<i>semi-circular panel</i>].	351
5.60	Mangkuk tembaga dihiasi dengan tulisan khat dan figura manusia serta motif flora, Isfahan kurun ke-17.	355

5.61	Baldi gangsa dari Herat, Iran abad 1163M .. Hiasan bertatahkan emas, perak dan tembaga merah yang berukuran tinggi 17 ½”.	359
5.62	Batu nisan makam Ahmad Majnun di Pengkalan Kempas Negeri Sembilan.	362
5.63	Tekoh yang ditulis dengan tulisan khat dan dihiasi dengan motif bunga-bunga didapati semasa pemerintahan Chien Lung, China tahun 1736-1796. Tekoh ini berasal daripada Turki pada awal abad ke-18.	368
5.64	Sebahagian daripada keindahan ukiran yang bertulis dengan tulisan khat serta gabungan daripada unsur geometrik dan flora pada dinding Istana al-Hamra, Granada, Sepanyol.	368
5.65	Menunjukkan lampu kaca dihiasi dengan tulisan <i>khat Nasakh</i> untuk kegunaan di masjid di awal abad ke-14M.	374
5.66	Pelbagai tulisan khat seperti <i>Kufi, Thuluth, Nasakh, Farisi, Diwani</i> dan <i>Riq'ah</i> yang ditulis oleh Ustaz Mohammed Yusof Abu Bakar.	381
5.67	Tulisan khat <i>Thuluth</i> hasil karya Jainal Sakiban untuk kursus peningkatan profesionalisma keguruan di Institut Aminuddin Baki, Cawangan Utara, Jitra Kedah.	384
5.68	Tulisan khat bergaya <i>Thuluth</i> hasil karya Ustaz Halias Abu Bakar pada sekeping sijil untuk anugerah tokoh ulama silam (Alm) Tuan Sheikh Abdul Malik Abdullah.	388
5.69	Tulisan khat bergaya <i>Kufi</i> dan <i>Thuluth</i> pada kitab Yasin hasil tulisan Ustaz Wan Abdullah Wan Puteh.	391
	Statistik deskriptif (<i>histogram</i>) persepsi responden terhadap seni khat dan pena khat di Malaysia	

LAMPIRAN B 1

SENARAI TRANSLITERASI

Huruf Arab	Huruf Latin	Contoh Asal	Contoh Transliterasi
ء	,	أسير/كأس	asīr / ka's
ب	b	برهان	burhān
ت	t	تبيين	tabyīn
ث	th	ثلاثاء	thulāthā'
ج	j	جدال	jidāl
ح	ḥ (h bertitik di bawah)	حبل	ḥabl
خ	kh	خسر	khusr
د	d	درس	dars
ذ	dh	ذهب	dhahab
ر	r	رمز	ramz
ز	z	زواجة	zuwwādah
س	s	سن	sinn
ش	sh	شرف	sharaf
ص	ṣ (s bertitik di bawah)	صفا	ṣafā'
ض	ḍ (d bertitik di bawah)	ضامن	ḍāmin
ط	ṭ (t bertitik di bawah)	طاغوت	ṭāghūt
ظ	ẓ (z bertitik di bawah)	ظفر	ẓafar